

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ "ПОЕТИКА ПОСТМОДЕРНІЗМУ" В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПОЕТИКИ ЯК НАУКИ

Олена ВЯЛКОВА (Київ, Україна)

У статті простежується розвиток поняття "поетика" від античності до початку XXI ст., розкривається зміст цього поняття в широкому та вузькому розумінні, витлумачується термін "поетика" крізь призму постмодерністської епістемології.

The article is tracking the development of the notion "poetics" from the antiquity up to the beginning of the 21st century, examining the content of this notion in the wide and narrow interpretation, treating the term "poetics" in the light of the postmodern epistemology.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Одним із найважливіших питань сучасного наукознавства є проблема змістового наповнення поняття *постмодернізм* (Р. Барт [5], Ж. Бодрійар [6]). Незважаючи на численні спроби дати вичерпне визначення цього терміна (Ж.-Ф. Ліотар [23], І.П. Ільїн [20], М. Епштейн [32], В. Єшкілев [18], Р. Hoover, Р. Newall та ін.), все ж таки єдиного підходу і донині не вироблено. Не є одностайними науковці (Ж. Дерріда [17], Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі [15], В.А. Ємелін) навіть у визнанні загалом існування такого феномену сьогодення, як *постмодернізм*.

Останнім часом з'являються спроби доказів того, що постмодернізм є артефактом уяви окремих науковців-літературознавців (Д. Биков, К. Бандуровський [1], Н. Колошук [22]). Залишається відкритим питання щодо надуманості й суб'єктивності цієї позиції. Але водночас наука активно послуговується цим термінопоняттям (Д.В. Затонський [19], Н.Б. Маньковская [25]). Тому актуальним залишається дослідження феномену *постмодернізм* загалом, і в аспекті тих стилістичних прийомів, які творять його поетику, зокрема.

Мета статті – уточнити концептуальний зміст феномену *поетика постмодернізму* в контексті розвитку поетики як науки. **Завдання статті:**

- проаналізувати теоретико-методологічні концепції щодо плану змісту термінопоняття *поетика постмодернізму*;
- синтезувати погляди дослідників широкого та вузького розуміння терміна *поетика*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські (В.Л. Єшкілев [18], Д.В. Затонський [19], Т. Денісова [16], Ю. Іздрик, Ю. Андрухович) та зарубіжні (Ю. Хабермас [31], Х.-Л. Борхес [7], Ж. Дерріда [17], Ж.-Ф. Ліотар [23], Р. Hoover, Р. Newall) дослідники постмодерністської філософської та художньої літератури витлумачують термін *поетика* по-різному. Розуміючи це поняття досить широко, науковці вбачають у ньому не лише теорію поезії (Ф.А. Брокгауз і І.Ф. Єфрон [8]), і не лише науку про структуру твору чи композицію (Б.В. Томашевський [27]) та особливості авторського стилю (поетика Т.Г. Шевченка, поетика М. Рильського, "поетика торкання" М. Ямпольського, "Ангелічна поетика" К. Кедрова), а здебільшого комплексну категорію крізь призму соціальних, психологічних, гендерних, економічних та політичних особливостей ситуації в світі. Це порівняно нове бачення поетики є дуже близьким до змістового наповнення *когнітивної поетики* (R. Tsur [35], Р. Stockwell [34], Л.О. Бутакова [10], О.П. Воробйова [13]).

Наукові результати. Новий погляд на термін *поетика* є дійсно відмінним від класичного його розуміння. Глибокі корені поетики сягають ще часів античності, зокрема творів Платона, який об'єднав думки й погляди видатних античних філософів у своїх діалогах (Сократ, Протагор). Завдяки його працям науковці мали змогу проаналізувати своєрідні тлумачення поетики Сократа, який не дуже поважно ставився до неї, порівнюючи її з бенкетами невибагливих людей з вулиці [26 (1: 235)]. Єдине, що можна сказати про розуміння поетики Сократом, так це те, що він визначав поетичне мистецтво як "дещо цільне" (to holon) [26 (1: 136)]. У тих же працях Платона знаходимо також думку давньогрецького філософа Протагора, який дещо звужував широкий погляд філософів щодо змісту поетики. На відміну від Сократа, на перший план він ставив уміння розбиратися в поезії, "себто розуміти те, що сказане поетами, судити, що є правильним в їх творах, а що

ні, та за потреби надавати пояснення поетичним явищам" [26 (1: 225)]. Натомість сам Платон поділяв погляд Сократа щодо непотрібності поезії в мистецтві. Ототожнюючи поезію з поезією, він трактував її як "імітаційне мистецтво, що сприймається на слух" [26 (2: 432)], розширюючи знову ж таки її розуміння.

Важливість поезії як науки була відстояна і захищена від платонівської критики Аристотелем в його однойменному творі. Тоді вперше Аристотель запропонував вузьке і широке визначення *поезії*. З одного боку, Аристотель ототожнював поезію з поезією і поетичним мовленням загалом. Поезію ж він розумів як наслідування, імітацію (*mimesis*), протиставляючи їй прозу [3: 41]. Різниця між поезією та прозою вбачалась у чомусь глибшому, аніж тільки у формі (віршованій, римізованій), що також помітив і Н.І. Новосадський у своєму вступі до перекладу "Поезії" [3: 13]. З іншого боку, Аристотель вперше зробив спробу виділити поезію як окрему науку, протиставивши їй риторику, вважаючи останню мистецтвом переконання, а поезію - мистецтвом імітації та відтворення [21: 79]. Більш того, в "Поезії" наявні перші міркування щодо терміна *поетичне мовлення*: діалектизм, метафора, прикраса та інші види роблять мовлення не грубим і не низьким, а слова загальноживані надають йому ясності [...]. Відступаючи від звичайного, таке мовлення звучить інакше, ніж розмовне, а те, що в ньому є звичайні вислови, надасть йому ясності [4: 77-78].

Згодом, у середні віки проблематика мистецтва стала об'єктом вивчення філософії і естетики ("табулатури" мейстерзінгерів, "Історія санскритської поезії" С Де), а для поезії залишили вирішення нормативних питань, зокрема опис художньої форми ("О образех" Херобоск) [30]. У часи Відродження і класицизму поезія виокремилась у самостійну науку ("Поезія" Скалігера, "Мистецтво поетичне" Н. Буало, "Підзорна труба Аристотеля" Е. Тезауро та ін.), а в XIX ст. – збагатилась філософськими категоріями (Г.-В.-Ф. Гегель), поглядами романтиків (брати Ф. та А. Шлегелі) і мовознавців (О. Потебня, О. Веселовський) [24: 557-558].

До сучасного наукознавства поезія дійшла в оновленому, більш широкому розумінні (Ж.-Ф. Лютар [23], І.П. Ільїн [20], М. Епштейн [32], В. Єшкілев [18]), передусім як вид світогляду, особливий та неповторний стиль автора, який є майстром не завдяки віршованій формі його творів, а в аристотелівському баченні як автор глибоко емоційного та образного стилю мовлення.

У словнику літературознавчих термінів В.М. Лесин та О.С. Пулинець пояснюють поезію як один із основних розділів літературознавства – теорію літератури, але при цьому зауважують, що "частіше поезією називають, на відміну від теорії літератури, ту її частину, яка вивчає питання структури творів, їх композиції, поетичну мову та віршознавство, тобто питання форми літературних творів" [28: 286]. Натомість у Літературознавчому словнику-довіднику Р.Т. Гром'як ця позиція зазнає критики в тому плані, що розуміння поезії як вивчення композиції, поетичного, мовлення, версифікації та інших сегментів теорії літератури є наявною спробою "замінити її (поезію) одним із напрямів теорії літератури – стилістикою, яка має висвітлювати поетичне мовлення" [24: 557]. З цього можна зробити висновок, що навіть укладачі словників не є одностайними в питанні вичерпного і коректного витлумачення цього терміна. В.М. Лесин та О.С. Пулинець схиляються до вузького трактування поезії, тимчасом як Р.Т. Гром'як відстоює широке її розуміння, наближене до постмодерністського.

Попередні спостереження дозволяють констатувати, що в процесі свого розвитку поняття *поезії* не було статичним. До середини XIX ст. поезія зберігала значення загальноестетичної категорії, яке надав їй Аристотель. О.М. Веселовський звузив його, увівши в науковий обіг термінопоняття *історична поезія* (за аналогією з історичною граматикою), що стало одним із основних в історії всесвітньої літератури [27: 7]. Але історична поезія повною мірою не пояснювала багатьох питань специфіки літератури як словесного мистецтва. Останні знайшли свій розвиток у теоретичній концепції О.О. Потебні, який сформулював основні ідеї лінгвістичної теорії словесності, тобто *теоретичної поезії* [27: 7].

Час від часу поетику іменують поезією. О.О. Потебня ж вкладав у цей термін широкий смисл, зазначаючи, що "поезія є одним із мистецтв, а тому її зв'язок зі словом має вказувати на загальні сторони мови та мистецтва" [27: 22].

Лінгвістичним дослідженням поетичної функції вербальних повідомлень у цілому і поезії зокрема присвячено працю Р.И. Якобсона, в якій погляд на поетику значно звужується ("Лінгвістика і поетика"). Учений захищає поетику від літературознавців та критикує їхні хибні прагнення "вважати поетичне висловлювання відхиленням від норми" [33: 81]. Тут його думки є співзвучними з аристотелевськими, який уважав, що "високий та вільний від грубуватості стиль – це той, що характеризується незвичними словами" [4: 77]. При цьому Р. Якобсон стверджує, що поетика вивчає поетичні твори крізь призму мови та домінуючу в поезії функцію, а тому поезія є відправним моментом у тлумаченні поетичних текстів [33: 81]. Він аргументує ефективність його дослідження з психологічного чи психоаналітичного, а також соціологічного аспектів, наголошуючи, що всі функції твору підпорядковуються домінуючій функції, і "кожен дослідник повинен враховувати те, що перед ним – *поетична* тканина *поетичного* тексту" [там само].

Погляди Р. Якобсона щодо поетики як суто лінгвістичної науки у своїй праці з інтерлінгвістики розвиває В.П. Григор'єв, вводячи термінопоняття *лінгвопоетика* [14]. Дослідник пише, що ледве не вся сфера так званої лінгвістичної поетики ще не вийшла зі стадії принципових методологічних суперечок між різними школами філологів [14: 11]. "Понад 60 р. після "Курсу" Ф. Соссюра, 50 р. після тез Ю. Тиньянова і Р. Якобсона (1928 р.) та серії робіт Я. Мукаржовського поняття *художнє мовлення* і *поетична мова* в науковому слововжитку виступають як синоніми. Це свідчить про те, що і досі не розроблено загально визнаної теорії поетичної мови, історія якої залишається до кінця не вивченою" [14: 11]. Отож, варто визнати, що на сьогодні проблеми, порушені В.П. Григор'євим, все ще не знайшли свого наукового вирішення. Очевидно, це можна пояснити досить полярним їх баченням літературознавцями і мовознавцями.

Ще один погляд на поетику як науку в широкому розумінні висловив свого часу Б.В. Томашевський [29]. Його думка про те, що поетика разом із риторикою становлять загальну теорію літератури, сягає часів античності, коли почало формуватися розуміння цих двох понять. Слідом за Аристотелем, науку, яка вивчає конструкцію нехудожніх творів, він вважає риторикою, а науку, яка вивчає конструкцію художніх творів, – поетикою [там само]. Воднораз учений зауважує, що не тільки поетика займається вивченням художньої літератури, а й інші дисципліни. Завданням поетики, за Б.В. Томашевським, є вивчення способів будови літературних творів, об'єктом вивчення – художня література (зокрема способи комбінації словесного матеріалу в художній єдності), способом вивчення - опис та класифікація явищ з їх інтерпретацією [там само].

Сучасний погляд на поетику, який висловлює американський лінгвіст Джонатан Каллер, полягає в тому, що поетика як наука про стратегії і тактики літератури, не зводиться до вивчення риторичних фігур [21: 80]. У ній можна побачити ширше розуміння риторики, яка вивчає можливості мовленнєвих актів будь-якого типу [там само]. Поетичний текст, на думку Д. Каллера, – це структура інтертекстуальна, "відлуння віршів, створених у минулому, від впливу яких важко позбутися" [21: 91]. Погоджуючись із Д. Каллером, вважаємо, що *поетика постмодернізму* – це колективна система поглядів, яка формувалася світоглядним досвідом багатьох поколінь, що переданий нам у спадок як ключ до розуміння творів минулого, сучасного та майбутнього часу.

Отож, під поетикою сьогодні розуміють динамічну систему сучасного бачення світу, яке залежить від соціальних та національних особливостей певної лінгвокультури. Постмодерністська поетика не є категорією однієї науки завдяки постійному впливу різних культур, мов, соціальних факторів, тендерних та вікових особливостей соціумів. Окремо взятий постмодерністський текст, за спостереженнями Ж. Дерріда [17], Р. Варта [5], має свою поетику – невід'ємну частину постмодерного світогляду як емоційного, глибоко пережитого ставлення індивіда до життя. У добу постмодернізму феномен поетичного мовлення зазнав докорінного перегляду і був проголошений фундаментальною ознакою постмодерністської чутливості, способом художнього вираження думки, яким послуговуються сучасні філософи.

Прихильники постмодернізму наголошують (Ж.-Ф. Ліотар [23], І.П. Ільїн [20], М. Епштейн [32]), що сучасний митець, на відміну від митців минулих епох, має справу не з чистим матеріалом, а з тим, який уже адаптований певною культурою, тому його твір є фокусом інтертекстуальності, спалахами алюзій на інші твори, нанизуванням цитат, своєрідним колажем, свідомою компіляцією, стилізацією, самоіронією, пастишем. До понятійного апарату постмодернізму, зокрема постмодерністської поетики, належать такі терміни: "світ як хаос", "світ як текст", "свідомість як текст", "криза авторитетів", "інтертекстуальність", "авторська маска", "подвійний код", "пастиш", "симулякр", "дискретність", "нонселекція", "нарація" тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Аналізуючи розвиток поетики від її ототожнення з поезією до виділення в окрему науку, а також тривалий шлях пошуку єдиного трактування, слід сказати, що це поняття змінювалось від вузького до широкого розуміння. Сучасна інтерпретація поняття поетики зводиться до його міждисциплінарності як об'єкта спостережень філософії, психології, соціології, політології, маркетингу, літературознавства, мовознавства та ін. Ця міжнауковість та інтертекстуальність поєднуються в одному терміні – *поетика постмодернізму*, який вже активно вживається сучасними дослідниками феномену постмодернізму. Перспективами подальших досліджень є узагальнення поглядів науковців щодо питання постмодерністський стиль письма загалом та стилістичних прийомів постмодерністської поетики зокрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алешин А.И., Бандуровский К.В. История мировой философии. – М. : АСТ; Астрель; Хранитель, 2008. – 495 с.
2. Андрухович Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу-Ба-Бу. – Львів : Каменяр, 1995. – 255 с.
3. Аристотель. Поэтика. – Л. : Академия, 1972. – 120 с.
4. Аристотель. Поэтика. – К. : Мистецтво, 1967. – 134 с.
5. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
6. Бодрийяр Ж. Система вещей. – М. : Рудомино, 2001. – 222 с.
7. Борхес Х.Л. Оправдание вечности. – М. : Ди-Дик, 1994. – 548 с.
8. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Современная версия. – М. : Эксмо, 2004. – 670 с.
9. Буало Н. Мистецтво поетичне. – К. : Мистецтво, 1967. – 134 с.
10. Бутакова Л.О. Принципы когнитивной поэтики // Актуальные вопросы лингвистики. Сборник статей. Тюмень, 2003. – С. 184-188.
11. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 255 с.
12. Винокур Г.О. Филологические исследования: лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1990. – 451 с.
13. Воробйова О.П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О.П. Воробйова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – №635. – с 18-22.
14. Григорьев В.П. Из прошлого лингвистической поэтики и интерлингвистики. – М. : Наука, 1993. – 176 с.
15. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? – СПб. : Алетейя, 1998. – 287 с.
16. Денисова Т. Феномен постмодернізму: контури й орієнтири // Слово і час. – 1995. – №2. – с. 67-78.
17. Деррида Жак. Письмо и различие / В. Лапицкий (пер.). – СПб.: Академический проект, 2000. – 428 с.
18. Ешкилев В.Л. Идентификация и самоидентификация русской идеи на Украине в контексте ситуации постмодернизма. <http://www.niurr.gov.ua/ru/conference/knigaconf7yeshkilev.htm>
19. Затонский Д. Художественные ориентиры XX века. – М.: Советский писатель, 1988. — 416 с.
20. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа.–М. : Интрада. 1998.–255 с.
21. Каллер, Джонатан. Теория литературы. – М. : Аст: Астрель, 2006. – 159 с.
22. Колошук Н.Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну: Монографія. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин, держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 500 с.
23. Ліотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – СПб.: Алетейя; М.: Ин-т эксперимент, социологии, 1998. – 230 с.
24. Літературознавчий словник-довідник / редкол. : Р.Т. Гром'як та ін. К.: Академія, 1997. – 748 с.
25. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
26. Платон. Сочинения. В 3х т. –М.: Мысль, Т.1 – 1968. – 623 с, Т.2 – 1970. – 611 с.
27. Потенция А.А. Теоретическая поэтика. – М. : Высш. шк., 1990. – 324 с.
28. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О.С. Пулинець К.: Радянська школа, 1965. – 432 с.
29. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. 1931. www.reader.boom.ru
30. Литературная энциклопедия. Т. 9 – 1935. – <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le9/le9-2151.htm>
31. Хабермас Ю. Расколотый Запад. – М. : Весь Мир, 2008. – 187 с.
32. Эпштейн М. Постмодерн в России. Литература и теория. – М. : Изд-во Р. Элинина, 2000. – 367 с.
33. Якобсон Р.О. Работы по поэтике. – М. : Прогресс, 1987. – 460 с.
34. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction, London : Routledge, 2002.
35. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics. Amsterdam : Elsevier (North Holland) South publishers. 1992.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Вялікова – аспірантка кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси: американська та українська поетика постмодернізму.